

ΒΗΡΥΤΟΣ, 1982

Ο ΔΙΑΠΕΡΑΣΤΙΚΟΣ ΗΧΟΣ των ισραηλινών αεροπορικών επιδρομών έσπειρε κι άλλες φορές τον τρόμο στη Βηρυτό. Η Μπιλκίς μερικές φορές πίστευε ότι το γέλιο της αποτελούσε πρόκληση για τον ήχο αυτό: γελούσε με τον ίδιο ασταθή τρόπο, ξέπνοο γουργουρητό και μαζί στριγκλιά. Οι επιδρομές είχαν στόχο τα παλαιστινιακά στρατόπεδα στα νότια προάστια, με βόμβες διασποράς που είχαν κατασκευαστεί στην Αμερική. Εκρήγνυντο αδιακρίτως και έλουζαν όποιον ήταν κοντά με τέλειες ασάλινες μπάλες και οδοντωτά μεταλλικά θραύσματα.

Η Μπιλκίς βγήκε έξω από το καταφύγιο του στρατοπέδου ουρλιάζοντας στα αεροπλάνα που πετούσαν ακόμα από πάνω, καθώς τα κοιτούσε να φεύγουν με περιστροφικές κινήσεις σαν τρομαγμένα περιστέρια. «Μπάσταρδοι! Είμαστε ακόμα ζωντανοί!»

Κάποια παιδιά επαναλάμβαναν γύρω της.

«Ακόμα ζωντανοί!»

Αγκάλιαζαν ο ένας τον άλλον: έφηβες χήρες, πολιτοφύλακες, εκείνα τα κάτισχανα, υστερικά παιδιά που έτρεμαν και δεν μπορούσαν να πιστέψουν την καλή τους τύχη. Καθώς τα αεροπλάνα έκαναν κύκλους πάνω από τα στρατόπεδα και έφευγαν, οι πρόσφυγες χωρίζονταν και αγκαλιάζονταν, ευγνώμονες που ήταν ζωντανοί, καθώς παρακολουθούσαν τα αεροπλάνα να εξαφανίζονται στον καθαρό ουρανό.

✱ Κι άλλα φυλλάδια. Τυπωμένα πάνω σε τσαλακωμένο κιτρινοπράσινο χαρτί, λουλούδια από σελοφάν. Τα περισσότερα απ' αυτά έπεφταν πάνω από την Κορνίς και κατέληγαν στα ταραγμένα νερά ή κρέμονταν άνευρα και βρέχονταν λίγο λίγο στα κοφτερά βράχια.

*Εσείς στη δυτική Βηρυτό να θυμάστε
ότι ο χρόνος τελειώνει και όσο καθυστερείτε
αυξάνεται ο κίνδυνος για τους αγαπημένους σας.
Βιαστείτε. Σώστε τις ζωές των αγαπημένων σας
πριν να είναι αργά.*

«Είναι ήδη πολύ αργά», είπε η Σανάγια πετώντας το φυλλάδιο στον κάδο. «Δεν έχω αγαπημένους να σώσω. Εκτός από τη Χα-ντίγια και δεν είναι καν δική μου».

Έτριβε τη ντουσιέρα με το τελευταίο απορρυπαντικό που είχε και με βρώμικο νερό.

Και ο Σελίμ; Τον μισούσε. Τον αγαπούσε. Όχι, δεν ήταν αυτό. Μισούσε τον στρατιωτικό Σελίμ, αυτόν που σκότωνε. Αγαπούσε τον δικό της Σελίμ, αυτόν που την έκανε να νιώθει ασφα-λής. Δεν τον είχε δει εδώ και πολύ καιρό. Δεν ήταν ποτέ στο σπίτι όταν του τηλεφωνούσε. Και ο Ίσσα; Τρελός. Όπως και ολόκληρη η πόλη. Ταίριαζε γάντι με την πόλη.

Αργά το απόγευμα, χρυσές ακτίνες φωτός έπεφταν στις πα-ρουφές της δυτικής Βηρυτού. Ήταν τζετ που πετούσαν φωτοβο-λίδες πάνω στις σκεπές, πραγματικό θέατρο του παραλόγου. Οι Ισραηλινοί μιλούσαν στα μεγάφωνα σε κακά αραβικά. «Φύγετε από τη δυτική πόλη αμέσως», επαναλάμβαναν μονότονα μέσα στη νύχτα ταράζοντας τον ύπνο της Σανάγια, μέχρι που κι εκεί-νη έβγαινε στο μπαλκόνι και τους φώναζε. «Εσείς να φύγετε από την πόλη, γαμώτο! Εγώ θα μείνω εδώ».

Ήταν η πόλη της τώρα, περισσότερο από ποτέ. Τώρα, κατε-ρειπωμένη, ουρλιάζοντας από πόνο, μες στη βρωμιά, η πόλη εί-χε περισσότερο από ποτέ ανάγκη από την αφοσίωσή της. Όταν ήταν νεότερη, όταν η Βηρυτός ήταν ζωντανή και επεδείκνυε τα πλούτη και τη δύναμή της, δεν ένιωθε κομμάτι της πόλης όπως τώρα. Όταν τα εστιατόρια γέμιζαν κάθε βράδυ, όταν τα καζίνα ήταν φωτισμένα, οι πισίνες γαλάζιες σαν λίμνες, όταν ηθοποιοί και σκηνοθέτες σύχναζαν στα παραλιακά κλαμπ, η πόλη δεν την χρειαζόταν.

Την έβλεπε τώρα από το μπαλκόνι της και υπέφερε. Τα πε-ρισσότερα κτήρια ήταν κουφάρια, ανοιχτά στον ουρανό και εκτεθειμένα στη βροχή. Είχαν απομακρύνει τα έπιπλα και τις ηλεκτρικές συσκευές από τα εγκαταλελειμμένα σπίτια, τα μόνα

αντικείμενα που είχαν αφήσει πίσω ήταν πολύ μουσκεμένα ή λερωμένα. Κατσαρόλες και κατσαρολάκια γεμάτα σκατά από τους Ισραηλινούς στρατιώτες που έφευγαν. Κατεστραμμένα κρεβάτια και ρούχα. Τοίχοι σκαμμένοι με πληγές και γκράφιτι, σαν έσχατες εκκλήσεις για δικαιοσύνη. Δεν μπορούσε να φύγει, όχι τώρα. Τώρα, περισσότερο από ποτέ, η ίδια η ύπαρξη της πόλης εξαρτιόταν από εκείνη.

Κάθισε όλη την επόμενη μέρα και κοιμήθηκε όλη τη μεθεπόμενη, ξυπνούσε μόνο για να πιει μερικές γουλιές κρύο τσάι. Κοιμόταν στην αρχή της πολιορκίας, κατά τη διάρκεια των διακοπών του ηλεκτρικού ρεύματος, δεν υπήρχαν πλέον νερό και τρόφιμα, η πόλη ήταν εντελώς αποκομμένη από προμήθειες, ακόμη και η μαύρη αγορά είχε στεγνώσει. Ήπια το τσάι της και φύλαξε το ξεραμένο της ψωμί για μετά, όταν σίγουρα θα χειρότερευαν τα πράγματα.

✱ Μετά από δύο εβδομάδες πολιορκίας αποφάσισε να διακινδυνεύσει και να βγει έξω. Είχε καταφέρει να επιβιώσει με τις κονσέρβες που είχε φυλάξει και με κάτι ζαρωμένες πατάτες, ρίζες τρομακτικές μέσα στο σκοτεινό ντουλάπι της. Ωστόσο, είχε γλιτώσει από τον υποσιτισμό χάρη στα δώρα του Σελίμ: στρατιωτικές μερίδες από σοκολάτα και κουλουράκια, πορτοκάλια και μπαγιάτικα γλυκά. Ερχόταν πολύ πιο συχνά τώρα, σχεδόν κάθε μέρα για να δει αν είναι η Σανάγια καλά, προσπαθώντας να την ανακουφίσει. Κάτι μέσα του είχε πεθάνει, σκέφτηκε. Φαινόταν πιο μεγάλος τώρα, πιο αρνητικός σε κάθε αίσθημα.

Ο Ίσσα ήταν εξαφανισμένος, ακόμα και η Ρούμπα δεν είχε ιδέα πού πολεμούσε ή για ποιον. Η Σανάγια είχε σπάσει πρώτη τη σιωπή. Ένα πρωί βλέποντας τη Χαντίγια να βγαίνει στην αυλή να παίξει, ετοίμασε τσάι και έβαλε σ' ένα πιάτο ένα μπαγιάτικο κρουασάν για πρωινό. Κάθισε στο μπαλκόνι να διαβάσει την εφημερίδα, όπως έκανε πάντα χωρίς να υπολογίζει τον κίνδυνο, και ξαφνικά σκέφτηκε τη Ρούμπα που ήταν ακριβώς από κάτω και πιθανόν δεν είχε τίποτα να φάει. Της χτύπησε την πόρτα, είδε τη Ρούμπα με την τσαλακωμένη νυχτικιά της ν' ανοίγει και της έδωσε σιωπηλά το πιάτο.

Τις περισσότερες μέρες μοιραζόταν τα καλούδια της με τη Ρούμπα, έβαζε φαγητό στα χέρια της και παρέβλεπε τους εν-

δοιασμούς της. Πάρε. Φάτο μπροστά μου. Και οι δύο γυναίκες είχαν αδυνατίσει, ήταν χλωμές και ταλαιπωρημένες και πεινούσαν συνέχεια. Ήταν οδυνηρό να βλέπουν τη Χαντίγια να γίνεται πετσό και κόκκαλο, τα μαλλιά της είχαν ρουφήξει λες όλη τη ζωή από μέσα της. Δεν πήγαινε πια στο σχολείο, περίμενε μέχρι να μπορέσει η δασκάλα να ξεκινήσει μικρά τμήματα στο διαμέρισμά της.

Προτού βγει έξω η Σανάγια προσπάθησε να πλυθεί, μεγάλη δοκιμασία για την υπομονή της, καθώς το μόνο που είχαν τώρα ήταν θαλασσινό νερό· έριξε λίγο πάνω της και αυτό άφησε λιπαρότητα στα μαλλιά και στο πρόσωπό της από το πετρέλαιο και το αλάτι, και δεν έφτασε καν για να πλύνει το σώμα της.

Καθώς περπατούσε έξω νόμιζε πως έβλεπε εφιάλτη. Στοίβες από σκουπίδια που καίγονταν, δρόμοι που βρωμούσαν περιτώματα και αίμα, παιδιά που έτρεχαν προς το μέρος της ζητιανεύοντας, με μύξες στη μύτη τους και ξεραμένες πληγές στα αποστεωμένα πρόσωπά τους. Οι Ισραηλινοί βομβαρδισμοί ήταν και επιλεκτικοί και ακριβείς. Επιτέλους εκείνες οι τυπικές λέξεις «χειρουργική ακρίβεια» της είχαν γίνει ξεκάθαρες. Είναι αλήθεια πως συνήθως εννοούσαν στόχους στρατιωτικών κτηρίων και λιγότερες, αν υπήρχαν κάποιες, απώλειες πολιτών. Ωστόσο, καθώς περπατούσε είδε πως οι Ισραηλινοί είχαν στοχεύσει όλες τις κατοικημένες περιοχές: σχολεία, τζαμιά, εκκλησίες, νοσοκομεία, διαμερίσματα, ξενοδοχεία, μαγαζιά, πάραυτα ακόμη και τη μοναδική συναγωγή της πόλης.

Περπάτησε πιο πέρα, πέρασε τη συνοικία Χαμρά, προς την Πράσινη Γραμμή την ώρα που έπεφτε το σκοτάδι. Κοίταξε το ρολόι της, είχε πάει εννιά. Σε κάθε της βήμα, το φως από τον ουρανό όχι μόνο δεν θάμπωνε, αλλά γινόταν πιο έντονο. Οι υπόλοιποι άνθρωποι δεν φαίνονταν να ενοχλούνται, αυτή όμως ένιωσε ότι την κυνηγούν, την εντοπίζουν, την βάζουν κάτω από το μικροσκόπιο.

Αρπάξε ένα κορίτσι από το μπράτσο.

«Συγγνώμη, τι φως είναι αυτό που πέφτει πάνω στην πόλη;»

Το κορίτσι την κοίταξε με μισό μάτι και στράφηκε στο πλήθος για βοήθεια. Κάποιος μπήκε στη μέση και την έσπρωξε στο πλάι.

«Είναι οι Ισραηλινοί, κάνουν πάλι τα κόλπα τους».

«Μα γιατί;» ρώτησε. «Γιατί;»

Οι άνθρωποι γύρω της κουνούσαν το κεφάλι, προσπαθώντας να μην την κοιτάζουν αδιάκριτα, και απομακρύνονταν, αλλά καθώς εκείνη συνέχιζε να ρωτάει γιατί και γιατί, αντάλλασσαν μεταξύ τους συγκαταβατικές ματιές όλο νόημα.

Όταν έπεσε η νύχτα, η δυτική πόλη λούστηκε με λευκό φως νέον από τους προβολείς εντοπισμού που είχαν στήσει στους λόφους κι έμοιαζε με βασανισμένο άγιο που τον ανέκριναν.

✱ Την επόμενη ημέρα, κάθισε στο μπαλκόνι της, έπινε τσάι και κάπνιζε. Κι άλλα Marlboros από τη μαύρη αγορά που της είχε φέρει ο Σελίμ. Καλύτερα από τα Gitanes που της έφερενε πέρυσσι.

Άνοιξε τη χθεσινή εφημερίδα: 17 Σεπτεμβρίου 1982. Η ημερομηνία την έκανε να νιώσει κάποια έκπληξη. Δεν είχε συνειδητοποιήσει ότι είχε περάσει τόσοσ καιρός. Η πόλη ακόμα κρατούσε την καλοκαιρινή της ζέστη, στα πεζοδρόμια και ανάμεσα στα τούβλα των κτηρίων, λες και είχε τυλίξει μια κουβέρτα γύρω της για να προστατευτεί από καμιά καινούργια φρικαλεότητα.

Δεν είχε κοιμηθεί καλά το προηγούμενο βράδυ· στην αποπνικτική κρεβατοκάμαρα ίδρωνε και ξεϊδρωνε, έκανε τη σκέψη να τηλεφωνήσει στον Σελίμ, αλλά τελικά μετάνιωσε.

Στο άκουσμα της φωνής της Ρούμπα από πίσω της τινάχτηκε.

«Με τρώμαξες. Δεν σ' άκουσα να μπαίνεις».

«Σιγομουρμούριζες μόνη σου».

«Αλήθεια; Δεν το κατάλαβα».

Η Ρούμπα κάθισε στην καρέκλα απέναντι.

«Σανάγια, κάτι συμβαίνει στα στρατόπεδα».

«Τι εννοείς;»

«Κάτι φρικτό. Οι φίλοι μου που ζουν εκεί κοντά είπαν πως άκουγαν εκρήξεις όλο το βράδυ».

«Μα, οι διεθνείς δυνάμεις είναι εδώ, Ρούμπα. Ασφαλώς...»

«Οι πεζοναύτες αποχώρησαν πολύ νωρίς κι εκείνοι οι μπάσταρδοι οι Ισραηλινοί κάνουν ό,τι θέλουν».

✱ Ο Σελίμ και ο Ελί ήταν σε αποστολή με τους άντρες τους.

Έφευγαν με τα τζιπ τους νωρίς το πρωί, αφού πρώτα έτρωγαν αμερικάνικες κονσέρβες, μια ευχάριστη αλλαγή μετά το χούμους σε κονσέρβα και τις μπαγιάτικες μπαγκέτες. Τα τρόφιμα αυτά τους τα είχαν δώσει οι Ισραηλινοί, μαζί με αναψυκτικά και καινούργια όπλα.

Κάθονταν κυκλικά και απολάμβαναν το φως, λιάζονταν στον ήλιο. Έτρωγαν, έπιναν, μάλωναν. Κάποιοι είπαν ότι οι Παλαιστίνιοι είχαν δολοφονήσει τον Μπασίρ Τζεμαγιέλ, όπως υποστήριζαν από την αρχή οι Ισραηλινοί. Ήθελαν εκδίκηση. Ήθελαν να ξεκινήσουν αμέσως, αλλά κάποιοι άλλοι εξέφραζαν επιφυλάξεις τινάζοντας τα τσιγάρα τους. Έλεγαν τις δικές τους ιστορίες. Ο Μπασίρ δεν είχε πεθάνει, τον είχαν δει να βγαίνει από το κατεστραμμένο αυτοκίνητό του, μέσα στα αίματα, και να μπαίνει σ' ένα ασθενοφόρο που περίμενε. Περίμενε την ευκαιρία για να εμφανιστεί ξανά όταν θα τον χρειαζόταν η χώρα του.

Στο μεταξύ, προετοιμάζονταν για την άφιξή του. Τους είχαν στείλει για να εξουδετερώσουν τους τρομοκράτες. Οι ευφημισμοί ήταν ευρηματικοί. Να εξουδετερώσουν τα στρατόπεδα, να καθарίσουν την περιοχή, ν' αποτελειώσουν τους αντάρτες, ν' απολυμάνουν την περιοχή από τους επιτιθέμενους. Να σκοτώσουν. Είχαν οδηγίες να τους σκοτώσουν όλους στα στρατόπεδα της Σάμπρα και της Σατίλα: γέρους, γυναίκες, κορίτσια, παιδιά, μωρά, αδέσποτα σκυλιά, πουλιά σε κλουβιά. Όλοι έπρεπε να μαχαιρωθούν ή να πυροβοληθούν μέχρι θανάτου. Απαγορεύονταν οι εκρήξεις μέχρι τη δύση του ήλιου τους είχαν προειδοποιήσει, οπότε και θα έθαβαν τον κόσμο σε ομαδικούς τάφους, ανατινάζοντας από πάνω τις παράγκες τους και θάβοντάς τους κάτω από τα ερείπια. Ένας γρήγορος τρόπος συγκάλυψης των αποδείξεων. Ήσυχος και αποτελεσματικός.

Το μεσημέρι, ο Σελίμ ήταν έτοιμος να ξεκινήσει. Ο Ελί είχε εδώ και ώρα αποσυρθεί στο αρχηγείο της Φάλαγγας, αφού έβγαλε λόγο στους στρατιώτες για να τους εμπυχώσει. Είχαν έρθει διαταγές από το αρχηγείο του Ισραήλ να ξεκινήσουν στις πέντε το απόγευμα.

Οι άντρες του Σελίμ ηρεμούσαν, κάποιοι κοιμόνταν, κάποιοι χάζευαν στο κενό. Οι περισσότεροι ήταν μαστουρωμένοι με χασίς. Οι κινήσεις τους θα ήταν σίγουρα πιο αργές, αλλά ήταν συνήθως και πιο προσεκτικές. Η κρίση τους ήταν θολωμένη, αλ-

λά κι αυτό θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο. Σήμερα ένωσε πως θα ήθελε κι αυτός λίγο. Ως υπαρχηγός λειτουργούσε λες αυτός και οι στρατιώτες ήταν ένας οργανισμός. Οι επιθυμίες και οι ανάγκες του περνούσαν σ' αυτούς σχεδόν σαν με ύπνωση, αργά κι ασύνειδα, με επιφοίτηση. Οι κινήσεις του και οι εκφράσεις του υπονοούσαν περισσότερα απ' αυτά που εξηγούσαν οι προφορικές του εντολές. Σήμερα, το ένστικτο των νεαρών στρατιωτών ήταν προσηλωμένο πάνω του με μια ένταση και μια ζέση που είχε πολύ καιρό να δει.

Έσβησε τη γόπα του στο χρώμα και τους οδήγησε στην πρώτη σειρά από παράγκες κοντά στις πύλες. Πίσω, σταμάτησαν κι άλλα τζιπ και οι υπόλοιπες δυνάμεις της Φάλαγγας βγήκαν έξω στη σκόνη, όλοι στέκονταν σιωπηλοί σχεδόν σε κατάνυξη. Ο ουρανός δεν είχε σύννεφα, είχε το χρώμα από τις φορεσιές της Παναγίας.

«Εμπρός!» φώναξε ο Σελίμ. «Στο όνομα της Παρθένου!»

Κοίταξε το όπλο του και ένα αυτοκόλλητο της Παναγίας που είχε τοποθετήσει εκεί τον κοιτούσε στοργικά. Έκανε τον σταυρό του και έστρεψε το βλέμμα του αλλού.

Ο πρώτος Παλαιστίνιος που είδε ήταν μια έγκυος γυναίκα που δεν είχε κλείσει τα είκοσι. Φορούσε ένα γαλάζιο μαντίλι και ήταν ξυπόλυτη. Όταν είδε τους Φαλαγγίτες να τρέχουν στην αυλή της, άρχισε να τρέχει πέρα δώθε σαν αποκεφαλισμένη κότα, χωρίς να πηγαίνει πουθενά, σε καταραμένο κλοιό. Είδε έναν από τους στρατιώτες του να σταματάει μπροστά της, και εκείνη να καταρρέει μπροστά του σαν να αποδεχόταν τη μοίρα της. Φαινόταν σαν να ήταν πρόθυμη να κάνει τα πάντα: να του φιλήσει τα πόδια, να τον αφήσει να τη βιάσει, να την μαγαρίσει, αρκεί να την άφηγε να ζήσει μέχρι να γεννήσει το μωρό της. Το αγόρι έβαλε τη μπότα του στον λαιμό της, και μετά έσκυψε από πάνω της. Η κοπέλα άρχισε να αιμορραγεί από το στόμα. Δεν έβγαλε ήχο, σαν να συμμετείχε κι εκείνη στη συνωμοσία της απογευματινής σιωπής. Ίσως δεν την πονάει τόσο. Ίσως να είναι πολύ διαφορετική από εμάς. Ήταν σαν ν' ανοίγεις στα δύο ένα γουρούνι; Ένα πασχαλινό αρνί, γλυκό και πρόθυμο; Ίσως δεν ήταν καν άνθρωπος. Ή ίσως να ούρλιαζε βαθιά μέσα της.

Ο Σελίμ μπήκε στην καλύβα και σκότωσε τον άντρα της με μια σφαίρα.

«Χάρη σου κάνω», είπε. «Για να μην δεις τι έπαθε το παιδί σου».

Δεν σταμάτησε να ελέγξει αν ο άντρας πέθανε αμέσως. Άκουσε έναν ρόγχο, σαν λάστιχο που ξεφουσκώνει. Το μίσος του ήταν χρόνιο πια, σαν ένας πόνος στη μέση με τον οποίο έπρεπε να ζήσει. Ένα αιτιολογημένο κώλυμα. Ένα γνώρισμα της προσωπικότητάς του, κάτι σαν εκνευριστικό γέλιο ή τραύλισμα.

Η εκδίκηση ήταν πάντα κομμάτι του μίσους. Ωστόσο, η αίσθηση της αδικίας, η ζέση του θυμού δεν ήταν η κινητήρια δύναμή του. Ούτε οι μνήμες από τα ξεσπάσματα του πατέρα του, το κόκκινο μαρτύριο της εκδιωγμένης φυλής του. Υπενθύμιζε στον εαυτό του ότι ήταν κατά βάση μια δουλειά που έπρεπε να κάνει, ένα καθήκον για το οποίο ήταν κατάλληλα εκπαιδευμένος.

Ακόμα κι έτσι, μερικές φορές ένιωθε πως οι φόνοι ήταν σαν την ταυτόχρονη αηδία και ικανοποίηση που ένιωθε όταν αυνανιζόταν. Μυστική πράξη του κορμιού, αλλά μαζί και κάτι σαν παράσταση. Σαν τις παραμορφωμένες αντανακλάσεις που έβγαζε το βραχιόλι του κάθε πρωί στα πλακάκια του μπάνιου, ο φόνος ενός ανθρώπου ήταν ο τρόπος που είχε να επηρεάσει τον κόσμο. *Είμαι ζωντανός και μπορώ να πάρω τη ζωή σου. Έτσι ζω διπλά.*

Σίγουρα ήταν κάτι παραπάνω από αυτό. Εξάλλου, η πράξη δεν ήταν πάντα ευχάριστη. Μερικές φορές ένιωθε παράλογα μειωμένος από αυτή την ίδια άσκηση εξουσίας. Και μετά ήταν και ο μπαμπάς και τα ξεσπάσματά του. Κάτι σ' εκείνα τα ψιθυριστά πειράγματα, τη νύχτα στο κρεβάτι του, όταν ήταν ήδη μισοκοιμισμένος και δεν ήταν σίγουρος αν άκουγε σωστά. Ο βήχας που ακουγόταν στον διάδρομο και τον προειδοποιούσε. Ο πατέρας του στεκόταν στην πόρτα μ' έναν κύκλο φωτός να τον στεφανώνει. Ο Σελίμ σηκωνόταν στο κρεβάτι αλλά αρμένιζε ακόμα στα όνειρά του. *Τι συμβαίνει, μπαμπά; Και ο Μίνας έσκυβε και ακουμπούσε το βαρύ του χέρι στο μάγουλό του. Τίποτα, γιε μου, τίποτα απολύτως.* Μετά καθόταν στην άκρη του κρεβατιού και μάλωνε τον Σελίμ επειδή δεν ήταν αρκετά καλός γιος.

Μετά από αυτό, πολύ ώρα μετά απ' όλες αυτές τις βρισιές, την απογοήτευση και τον θυμό, έρχονταν οι μεμφίμοιρες ανα-

μνήσεις και το κλάμα. Και ο Σελίμ, από αγάπη και ντροπή για τον πατέρα του, προσπαθούσε να κρατήσει τα μάτια του κλειστά και να συνεχίσει να ονειρεύεται, επέτρεπε στη φωνή του Μίνας να μπλεχτεί στις ιδιωτικές του εικόνες για τα βάσανα και τον πόλεμο. Γινόταν ο πατέρας του: κρατούσε το κορίτσι από το στρατόπεδο θανάτου σε μια τελευταία σφιχτή αγκαλιά, και ξαναγευόταν τη γλυκιά της αντίσταση. *Και απομακρύνθηκα από τη βρωμιά της, με άκουσες, γιε μου; Αν και ήμουν εξίσου βρώμικος μ' αυτήν.*

Γιατί τώρα, γιατί όλη αυτή η ενοχή; Ο Σελίμ θυμόταν πως ήθελε να τον ρωτήσει, αλλά δεν είχε το κουράγιο. Ο μπαμπάς επέζησε επειδή έπρεπε να το κάνει. Αυτή υπέκυψε. Παρηγορούσε τον πατέρα του μ' αυτά τα επιχειρήματα, ή μήπως δεν το έκανε; Ο Μίνας τα επαναλάμβανε μαζί του, για να μην έρχεται το κορίτσι στους εφιάλτες του. Αυτή ήθελε να επιζήσει ο Μίνας. Ωστόσο, αυτός την άφησε πίσω και έτρεξε μακριά της. Όπως θα κάνεις κι εσύ, γιε μου, με μένα.

Ο Σελίμ ήταν ξαπλωμένος στο κρεβάτι, προσπαθώντας να συγκρατήσει τα δάκρυά του. Ένωθε το στήθος και τα μάγουλά του να καίγονται. Ο πατέρας του τού είπε να μείνει στο σπίτι, να είναι καλός, να παντρευτεί μια Αρμένισσα, αλλά ποτέ την ξαδέρφη του. Δεν ήταν σωστό. Αυτά τα έκαναν οι Άραβες. Στο σημείο αυτό, η κούραση καταλάμβανε τον Σελίμ και κοιμόταν με το στόμα ανοιχτό, ενώ ο πατέρας του κουλουριασμένος στα πόδια του ροχάλιζε ελαφριά. Και τα όνειρα του ενός τρέφονταν από τα όνειρα του άλλου: ο Σελίμ ήταν ξαπλωμένος σ' ένα αυλάκι κάπου στα νότια της χώρας μέσα στον πόλεμο, αιμορραγούσε και φώναζε τον πατέρα του. Ή έτρεχε, έτρεχε μες στη νύχτα, ενώ τα πόδια του Μίνας έτρεμαν και κουράζονταν από την προσπάθεια να τρέχει μαζί του. Και ο Σελίμ είδε δυο αγόρια να κρατιούνται από το χέρι, να περιπλανιούνται σε ερήμους στις οποίες έρρεε αίμα. Δυο αγόρια, δίδυμοι Μίνας και δίδυμοι Σελίμ που έκλαιγαν και γελούσαν, σε μια κρίση φόβου και ελευθερίας.

Ο Σελίμ ήξερε τώρα τι εννοούσε, τους σκληρούς υπαινιγμούς σ' όλα τα ξεσπάσματα του πατέρα του. *Ποτέ δεν υπέφερες, αγόρι μου. Δεν ξέρεις τι σημαίνει να είσαι Αρμένιος. Η φωνή του πατέρα του γινόταν ψέλλισμα. Φαγητό στο τραπέζι, σε βάζουν*

στο κρεβάτι, σε περιποιούνται όλη σου τη ζωή. Δεν έχεις ιδέα τι τραβήξαμε για να σε φέρουμε εδώ. Έτσι, καθώς τα χρόνια περνούσαν, εκπλήρωσε την προφητεία και απομακρυνόταν από τον πατέρα του όλο και περισσότερο.

Ο Μίνας, στο μεταξύ, γκρίνιαζε σε οποιονδήποτε άντεχε να τον ακούει: στη Λίλιθ, στην ανήσυχη Σιράν, σε βαριεστημένους γείτονες, σε πελάτες που έμπαιναν στο κοσμηματοπωλείο για ένα ποτήρι τσάι και φιλοκουβέντα. Κανόνιζε να επαναλαμβάνει το ίδιο πράγμα κάθε φορά, και ο Σελίμ το άκουγε από την Αναχίτ: Ο Σελίμ ήταν πάντα τόσο καλό αγόρι. Ήταν δεκαεφτά χρόνων τώρα, αρκετά μεγάλος για να έχει δική του κρίση. Και ήταν επικίνδυνα έξω στους δρόμους με τους Παλαιστίνιους και τους μουσουλμάνους Λιβανέζους που έτρεχαν με τα καινούργια τους όπλα. Κι άλλος πόλεμος, σαν όλους τους άλλους. Δεν ήταν ακόμα κανονικός πόλεμος, αλλά ήδη υπήρχαν συμπλοκές με τους Ισραηλινούς στα αραβικά σύνορα. Μιλούσαν ακόμα και για πυρηνικά. Και μετά εκείνοι οι τρελοί μουσουλμάνοι από την ευρύτερη περιοχή έλεγαν συνέχεια για τον παναραβισμό, τον σοσιαλισμό και την αποαποικιοποίηση. Ο Σελίμ ήξερε πως ο Μίνας καταλάβαινε τόσες μόνο λέξεις, όσες χρειάζονταν για να τους αντιπαθεί και γι' αυτό δεν προσπαθούσε καν να εξηγήσει στον πατέρα του την πραγματική απειλή που αποτελούσαν οι μουσουλμάνοι σ' ολόκληρη τη Μέση Ανατολή.

Ο Σελίμ ανακάλεσε στο μυαλό του μια νύχτα που είχε χαραχτεί ανεξίτηλα στη μνήμη του λόγω της ντροπής που είχε νιώσει. Εκείνο το βράδυ, στα τέλη του καλοκαιριού, ο Μίνας καθόταν στην καρέκλα του κοιτώντας τη θεά έξω και δίνοντας τις τετριμμένες συμβουλές του όπως έκανε κάθε βράδυ. Έλεγε στον Σελίμ να προσέχει την οικογένειά του. Ευχόταν να μείνει στο σπίτι και να τα πηγαίνει καλά στο σχολείο.

«Εσύ φταις», πετάχτηκε η Λίλιθ από την κρεβατοκάμαρά της όπου τη χτυπούσε το αεράκι που έμπαινε από την ανοιχτή πόρτα. «Εσύ του γεμίζεις το κεφάλι με μίσος για τους μουσουλμάνους από τότε που ήταν στα σπάργανα. Και την κόρη μου το ίδιο». Ο Σελίμ και η Αναχίτ αντάλλαξαν ειρωνικά χαμόγελα.

Ο Μίνας δεν ήθελε ο γιος του να πολεμήσει. Πάντα έλεγε πως ο Σελίμ ήταν υπερβολικά πολύτιμος για να χαθεί για μια ιδέα. Δεν μιλούσε πολύ για τον καιρό που πολεμούσε αυτός,

μόνο πως ήταν ένας αναγκαίος πόλεμος για να εγκαθιδρυθεί ο γαλλικός έλεγχος στην περιοχή. Βοηθούσαν τους μοναδικούς προστάτες τους εκείνη την εποχή. Τώρα οι ίδιες αυτές μεγάλες δυνάμεις είχαν τους δικούς τους τεράστιους στρατούς και συμμάχους απ' όλο τον κόσμο. «Γιατί να στρατολογήσουν τον Σελίμ; Ας σκοτωθούν οι Γάλλοι, οι Άγγλοι και οι Αμερικάνοι, έτσι για αλλαγή», απάντησε στην αδερφή του. Η Λίλιθ αποκάλεσε τα λόγια του δικαιολογίες, τίναξε το κεφάλι της προς τα πίσω και γέλασε. Όταν το έκανε αυτό, ο Σελίμ ένιωθε σαν να ήταν τεσσάρων χρόνων και κατά βάθος μισούσε τη θεία του που ήταν τόσο διορατική.

Ο Σελίμ ήξερε πως ο Μίνας συμπαθούσε την Αναχίτ. Χαιρόταν που η Αναχίτ ήταν τόσο αδιάλλακτη, τόσο φονταμενταλίστρια, τόσο Αρμένισσα. Δεν άκουγε πια τις ιστορίες της μητέρας της για την τουρκική κληρονομιά της. Μιλούσε αρμένικα, αραβικά και γαλλικά με ευχέρεια, τα πήγαινε καλά στο σχολείο, αλλά σταμάτησε για να δουλέψει στο κοσμηματοπωλείο. Η μητέρα της την παρακίνησε να συνεχίσει και να δώσει εξετάσεις για το αμερικανικό πανεπιστήμιο, αλλά η Αναχίτ έλεγε πως προτιμούσε να δουλέψει για τον θείο Μίνας. Δήλωνε πως μισούσε τους μουσουλμάνους όσο και ο Σελίμ και έπαιρνε μια έκφραση αποδοκιμασίας όταν μιλούσε γι' αυτούς. Απεχθάνοταν να τους βλέπει να πίνουν τον καφέ τους με το κατακάθι, να φτύνουν δημοσίως στα πόδια της, καθώς και τον τρόπο που συμπεριφέρονταν στις γυναίκες τους. Ο Σελίμ είχε δει τον πατέρα του στο κοσμηματοπωλείο αμέτρητες φορές. Όταν ερχόταν κάποιος πλούσιος μουσουλμάνος στη συνοικία για να επισκεφτεί το μαγαζί, επειδή είχε ακούσει πόσο κομψά ήταν τα αρμένικα χειροποίητα κοσμήματα, ο Μίνας δυσκολευόταν να πείσει την Αναχίτ να τον εξυπηρετήσει. «Τους μισώ όσο κι εσύ», ψιθύριζε. «Αλλά τους χρειαζόμαστε για τη δουλειά μας και μας χρειάζονται κι αυτοί. Κατάλαβες;»

Εκείνη την καλοκαιρινή βραδιά που τη θυμόταν τόσο καθαρά ο Σελίμ, η Αναχίτ είχε μπει ανάμεσα σ' αυτόν και στον Μίνας για να δώσει στον θείο της κατσικίσιο γάλα με μέλι. Ήξερε πως έτσι τον ανακούφιζε από το στομαχικό έλκος του πριν πέσει για ύπνο. Ο Σελίμ είδε τη σιλουέτα της καθώς έσκυφε πάνω από τον ηλικιωμένο άντρα. Καθώς κάθισε δίπλα του. Παρατήρησε

τον τρόπο με τον οποίο έωννε τα χέρια της γύρω από τα γόνατά της, κρατούσε τους λεπτούς καρπούς με τα βραχιόλια και κοινοίταν μπροστά, κοιτούσε το μωσαϊκό από τα φωτισμένα παράθυρα και τις σκεπές, λες και μπορούσε με κάποιον τρόπο να διακρίνει κάτι στους ανηφορικούς δρόμους. Λες και κατάλαβε τις σκέψεις του, γύρισε προς το μέρος του και αναστέναξε.

«Ελπίζω να είσαι ασφαλής εκεί έξω τη νύχτα».

«Θα έπρεπε να είναι κάθε βράδυ στο σπίτι και να κάνει τα μαθήματά του», γκρίνιαξε και στους δύο ο Μίνας. «Είναι η τελευταία του χρονιά».

Κατσούφιασε. Ο Σελίμ παρατήρησε πως το έκανε συχνά εκείνο τον καιρό.

«Θείε, το ξέρεις πως είσαι περήφανος που ο Σελίμ είναι τόσο πατριώτης. Το ίδιο κι εγώ».

Ο πατέρας του ξεφύσησε, αλλά άρχισε πάλι να πίνει το γάλα του. Ο Σελίμ στάθηκε ακίνητος, ψυχρός σαν το φως του φεγγαριού. Αυτή συνέχισε.

«Αγαπώ πολύ τον ξάδερφό μου, το ξέρεις αυτό, θείε, έτσι δεν είναι;»

Ο Σελίμ περίμενε να σβήσει η ηχώ από τα λόγια της, αλλά ένωσε ξαφνική αμηχανία. Ένωθε το αίσθημα της ντροπής και της επιθυμίας να τον κυριεύει, να τον πνίγει και να βάφει κόκκινα τα μάγουλά του, και ήταν ευγνώμων που η βραδιά ήταν σκοτεινή και το μπαλκόνι φωτιζόταν μόνο από μια λάμπα στο πεζοδρόμιο. Εκείνη σηκώθηκε, έσκυψε πάνω από τον Σελίμ και φίλησε το μέτωπό του.

«Αλλά ο γιος σου, καλέ μου θείε, είναι προσηλωμένος σ' έναν σκοπό και είναι ιδεαλιστής. Δεν μου ρίχνει ούτε μια ματιά».

Ο Μίνας άδειασε όλο το γάλα και έδωσε πίσω το ποτήρι.

«Αναχίτ, είναι πρώτος σου ξάδερφος. Στο έχω ξαναπεί, εμείς δεν είμαστε Άραβες».

Τώρα ο Σελίμ άρχισε πάλι να περπατάει, γνωρίζοντας πως κάποιιοι από τους άντρες του τον κοιτούσαν περίεργα. Συνήθως αυτός ήταν από τους πρώτους που υποκινούσαν, που ωθούσαν τους νεαρούς στρατιώτες σε μεγαλύτερο και αγριότερο παροξυσμό. Συνήθως φαντασιωνόταν τους σταυροφόρους προγόνους του, στριμωγμένους στη μεσαιωνική τους πανοπλία, να τον επευφημούν. Αλλά σήμερα ένωθε περιέργως να ανακατεύεται.

Πίεσε τον εαυτό του να πάει από παράγκα σε παράγκα για να ελέγξει πόσο γρήγορα εκκαθαριζόταν το στρατόπεδο, να δει τους πυροβολισμούς και τα μαχαιρώματα από μακριά, να φροντίσει για τον ρυθμό και τον σχεδιασμό. Έκανε πως δεν άκουγε τον οδυρμό, τα ουρλιαχτά, τις κατάρες. Πάντα ακούγονταν κατάρες και από τις δύο πλευρές. Τοποθέτησε καλύτερα τα γυαλιά ηλίου του μπροστά στα μάτια του. *Τρομοκράτες. Πρόσφυγες. Ένα και το αυτό.* Ποτέ δεν σκέφτηκε τον εαυτό του ως πρόσφυγα: ήταν Λιβανέζος πολίτης. Γεννήθηκε στη Βηρυτό. Ήταν Λιβανέζος, ενώ αυτοί όχι. *Βρωμομουσουλμάνοι. Βρωμάνε ιδρώτα. Τι δουλειά έχουν εδώ έτσι κι αλλιώς, να ζουν από τη γη μας;*

Σταμάτησε ξανά στη μέση του δρόμου. Φυσικά και θεωρούσε τον εαυτό του πρόσφυγα. Και μάλιστα, κάθε μέρα. Στο σχολείο, στο κοσμηματοπωλείο του πατέρα του, στους σκληρόδεδτους τόμους που τον ανάγκαζαν να διαβάζει για τη γενοκτονία. Τις Κυριακές περνούσε τ' απογεύματα κοιτώντας γυαλιστερές φωτογραφίες σ' εκείνα τα βαριά, ακριβά βιβλία, ένας απρόθυμος ηδονοβλεψίας. *Σασούν, Μπιτλίζ, Καρς.* Νεκροί Αρμένιοι που κρέμονταν από τσιγκέλια. Περιποιημένοι Τούρκοι με φέσια κοιτούσαν και χαμογελούσαν στη φωτογραφική μηχανή. Κρανία πάνω στα τραπέζια. Κεφάλια από ανθρώπους που μόλις είχαν σκοτώσει καρφωμένα σε παλούκια, με την ίδια έκφραση αγριεμένης πρόκλησης που έβλεπε και είχε προκαλέσει και ο ίδιος πολλές φορές πριν. Νεκρά μωρά στοιβαγμένα σε καλάθια σαν σάπια φρούτα.

Ντρεπόταν να κοιτά τα πτώματα πλάι σ' εκείνους τους άντρες με το χαιρέκακο χαμόγελο κι ένιωθε λες και ήταν συνοχός τους. Ταυτόχρονα, ήξερε πως ήταν απαραίτητη αυτή η συλλογική μνήμη, ή μάλλον κάτι παραπάνω απ' αυτή, η συλλογική ενοχή, επειδή δεν ήταν εκεί για να υποφέρει κι αυτός. *Σιβάς, Τραπεζούντα, Ντιγιαρμπεκίρ.* Κεφάλια Αρμενίων τοποθετημένα σε ράφια σαν τρόπαια. Η ενοχή του πατέρα του που επέζησε για να πει την ιστορία του. *Ντερ Εζ Ζορ, Ρακά, Ρας-Αλ-Αϊν.*

Θυμήθηκε τον Μίνας να ξαναλέει τα λόγια των Τούρκων χωροφυλάκων: «Κανένας άντρας δεν θα μπορέσει να σκεφτεί γυναικείο σώμα χωρίς να νιώσει φρίκη, μετά απ' ό,τι συνέβη στο Ρας-αλ-Αϊν». Και η διπλή ξεδιαντροπιά εκείνων των αντρών, να

φωτογραφίζουν χαρωπά τόση φρίκη. Αρμένισσες μητέρες και μωρά να τρώνε τη σάρκα ενός νεκρού αλόγου στην άκρη του δρόμου. Αποστεωμένες φιγούρες με άδειο, ανέκφραστο βλέμμα. *Μουσά Ντα, Ουρφά, Ερζερούμ.* Καθώς ξεφύλλιζε εκείνα τα βιβλία συνειδητοποιούσε ότι ήταν ευθύνη του να τα κοιτάζει, να αναβιώνει τις δοκιμασίες, να καταγράφει τις μνήμες σαν μάρτυρας.

Φυσικά και ήταν πάντα πρόσφυγας. Το όρος Αραράτ στον τοίχο στο σαλόνι, το ίδιο φτηνό αντίγραφο που κρεμόταν σε κάθε αρμένικο σπίτι. Ανί, η αρχαία πόλη με τις χίλιες και μία εκκλησίες. Ιστορίες για τη λίμνη Βαν και τους παππούδες που δεν γνώρισε ποτέ. Εξορισμένοι, αφανισμένοι, καταραμένοι να μείνουν για πάντα μακριά από την πατρίδα τους. Η απώλεια αυτή ήταν παρούσα στα τραβηγμένα, ταλαιπωρημένα πρόσωπα των αντρών εδώ στη Βηρυτό. Στους δρόμους που είχαν την ονομασία κατεστραμμένων χωριών, στην επιμονή των γυναικών να ταΐζουν τα παιδιά τους μέχρι που γίνονταν σαν τα παχουλά αρνιά που καταβρόχθιζαν κάθε Πάσχα. Την ένιωθε πιο έντονα κάθε φορά που έφευγε από την αρμένικη συνοικία και πήγαινε στην πόλη. Κινούνταν στα κλεφτά στη Κορνίς ή στο κέντρο της πόλης με τα χέρια στις τσέπες. Αναρωτιόταν αν ο ένας ή ο άλλος ήταν μουσουλμάνος, φανατικός, αιμοδιψής οπλοφόρος. Στην αρχή ήταν φόβος, αλλά όσο μεγάλωνε γινόταν υπεροψία, νταηλίκι, μίσος. *Είμαι ο γιος ενός επιζώντα της γενοκτονίας. Έχω κάθε δικαίωμα.* Ξεκινούσε καβγάδες στα φανάρια, στις ουρές, με οποιονδήποτε τολμούσε να τον κοιτάξει λοξά. Παλαιστίνιο, Λιβανέζο, Δρούζο μουσουλμάνο. Δεν είχε ιδέα με ποιον μάλωνε. Τώρα στεκόταν στο κέντρο του στρατοπέδου σκεπτόμενος πως ίσως τελικά μάλωνε με τον πατέρα του.

Ένα βράδυ, λίγο καιρό μετά το επεισόδιο με την Αναχίτ, βρήκε τον πατέρα του μόνο στην κουζίνα. Στον Μίνας άρεσε να μαγειρεύει αργά τη νύχτα όταν όλοι κοιμόντουσαν, του άρεσε να ακούει ραδιόφωνο και να τελειοποιεί όλο και πιο δύσκολες συνταγές με τον ερχομό της καινούργιας μέρας. Πιάτα που η γιαγιά του Σελίμ μαγειρεύε τις μέρες πριν από τη γενοκτονία, όταν υπήρχε η αίσθηση της αφθονίας και η απουσία του φόβου. Αρνάκι γάλακτος με αμύγδαλα και βερίκοκα. Πέστροφα ψημένη σε φύλλα παπύρου. Ο Σελίμ τα λάτρειε αυτά τα πιάτα. Ειδικές

συνταγές με μαγιά για τις γιορτινές μέρες, με χοντρές σταφίδες και πάρα πολλά αβγά. Η μυστικοπάθεια του πατέρα του έκανε την απόλαυση ακόμα μεγαλύτερη.

Εκείνο το βράδυ, ο Μίνας σήκωσε τα μάτια του από το ζύμμα, τα δάχτυλά του ήταν κολλημένα από τη ζύμη, και είδε τον Σελίμ να στέκεται στην κάσα της πόρτας.

«Βλέπεις τι ώρα είναι;»

Έδειξε με το ένα χέρι το ρολόι στον τοίχο και λίγη ζύμη έπεσε στο πάτωμα. Ο Σελίμ έσκυψε, τη σήκωσε και την έβαλε πάνω στο τραπέζι.

«Δεν είναι και τόσο αργά, πατέρα».

Έβγαλε μία από τις σταφίδες και τη μάσησε πολύ καλά, προσπαθούσε να φαίνεται χαλαρός.

«Έχεις πανεπιστήμιο αύριο! Τι θα κάνω με σένα;»

«Τίποτα. Θέλω να φύγω και να πάω στο στρατό».

«Ποιον στρατό; Μη μου πεις σε καμιά πολιτοφυλακή».

«Δεν με νοιάζει, αρκεί να μην είναι μουσουλμανική».

Ο Μίνας πάλεψε να βγάλει τη ζύμη από τα χέρια του.

«Πόλεμος! Κι άλλος πόλεμος. Όχι, δεν μπορώ να το επιτρέψω στην ηλικία σου».

Ο Σελίμ ίσιωσε την πλάτη του και σκούνηξε με το δάχτυλό του τον πατέρα του.

«Πολέμησες με μια πολιτοφυλακή όταν ήσουν μικρότερος από μένα. Απέδρασες από ένα από εκείνα τα στρατόπεδα. Πολέμησες για χρόνια. Και κοίτα πώς είσαι τώρα, έχεις καταντήσει...» Σταμάτησε και έδειξε τη ζύμη.

«Γιε μου...»

Ο Σελίμ κούνησε το κεφάλι του, δεν ήθελε ν' ακούσει τίποτε άλλο.

«Όχι. Εσύ... σε θαύμαζα. Τώρα πια ντρέπομαι για σένα».

Τώρα, μετά απ' όλα αυτά τα χρόνια, ο Σελίμ μπορούσε να φανταστεί τι είχε νιώσει και τι είχε σκεφτεί ο πατέρας του. Τώρα από τη θέση του ώριμου άντρα, συνθλιβόταν από το βάρος της ίδιας της σκληρότητάς του, από το βάρος της απώλειας. Αφού ανέβηκε πάνω, ο πατέρας του αναμφίβολα θα κάθισε κάτω, αφήνοντας τη ζύμη να ξεραθεί πάνω στο τραπέζι. Θα ακούμπησε τα γέριμα χέρια του στα πόδια του και θα τα κοιτούσε. Ροζιασμένα και σημαδεμένα με κοφίματα από εδώ κι από εκεί,

άσπρη ζύμη χωμένη κάτω από τα νύχια του. Χέρια ικανά να πυροβολήσουν, να σκοτώσουν, ν' ακρωτηριάσουν γυναίκες και παιδιά.

Και τι νόημα είχε να το σκέφτεται; Ο Σελίμ δεν ήθελε να βασανίζει τον εαυτό του, αλλά αυτή η εικόνα ερχόταν από μόνη της. Ο πατέρας του να κάθεται εκεί και να κλαίει για τη ματαιότητα όσων είχε κάνει. Ποιο το νόημα να πάει στον στρατό, να σκοτώσει και να σκοτωθεί, αφού πάντα θα γίνονταν κι άλλοι πόλεμοι;

Ο Σελίμ θυμήθηκε τις φωνές του πατέρα του στον διάδρομο, χωρίς να νοιάζεται αν θα ξυπνήσει τους άλλους.

«Γιε μου!»

Ξεκίνησε λοιπόν τρεκλίζοντας στο σκοτάδι για να βρει την κρεβατοκάμαρα του Σελίμ, τυφλωμένος από τα δάκρυα, με τα γέρικα χέρια του να φάχνουν στα τυφλά την πόρτα και το πόμολο. «Δεν έχεις ιδέα πώς ήταν», φώναξε. «Δεν θα τα κατάφερνες ποτέ. Θα είχες πεθάνει εκεί, όχι σαν εμένα».

Αλλά αυτά τα είχε ξαναπεί παλιότερα στον Σελίμ: σ' εκείνα τα βραδινά ξεσπάσματα, όταν κατέρρεε πάνω στο κρεβάτι, στο κήρυγμα που έκανε στον Σελίμ όταν ερχόταν απ' το σχολείο με σκισμένα ρούχα, στις επιπλήξεις όταν ο Σελίμ έπαιζε στον δρόμο πολύ συχνά και παραμελούσε το διάβασμά του, σ' επίσημα δείπνα όταν ο Σελίμ απλώς κοιτούσε το πιάτο του και δεν έτρωγε τίποτα. Μια φάπα στον σβέρκο. Δακρυσμένες διαμαρτυρίες της μητέρας του μπροστά στους καλεσμένους. Το αυστηρό βλέμμα του πατέρα του στις δυο γυναίκες και στο νεαρό κορίτσι, επειδή ο θυμός τους πυροδοτούσε την ατμόσφαιρα: Σιράν και Λίλιθ και Αναχίτ. Ο Μίνας ήταν αμετανόητος. «Στην ηλικία σου, Σελίμ, δεν είχα τίποτα. Τώρα πήγαινε πάνω πεινασμένος και σκέφου το αυτό».

Εκείνο το βράδυ, με τον Μίνας στο δωμάτιό του, ο Σελίμ ένιωθε άβολα κάτω από το φως της λάμπας. Είχε ήδη ξεντυθεί για να πέσει στο κρεβάτι. Ο Μίνας στάθηκε και ο Σελίμ ένωσε αμήχανα βλέποντας τον πατέρα του να παρατηρεί αργά το στιβαρό, γυμνασμένο στήθος του και τη λεπτή του μέση. Τα μυώδη χέρια του. Όλα εκείνα τα βράδια στο γυμναστήριο.

Τώρα σκέφτεται ο Σελίμ: *Ήμουν μόνο δεκαεφτά.*

«Τι συμβαίνει, μπαμπά;»

Είχε να τον αποκαλέσει μπαμπά από τότε που ήταν αγοράκι, όταν τον έπαιρνε στις αγορές και του μάθαινε πώς να παζαρεύει με τους Άραβες. Προσποιούνται πως είναι φτωχοί αλλά είναι πιο πλούσιοι από εμάς. Του έδειχνε πώς να μετράει ακριβώς τα ψιλά του για τον Παλαιστίνιο ταξιτζή και να μην δίνει παραπάνω. Δεν χρειάζονται φιλοδωρήματα, παίρνουν ήδη πολλά λεφτά από την κυβέρνηση και δουλεύουν και στη ζούλα. Του έλεγε πώς μπορούσε να ξεχωρίσει μια μουσουλμάννα από τον τρόπο που περπατούσε ακόμα κι αν δεν φορούσε μαντίλα. Περπατούν σαν να σε προκαλούν, ξέρεις τι σημαίνει αυτό, γιε μου;

Ο Σελίμ επανέλαβε την ερώτηση.

«Τι συμβαίνει, μπαμπά;»

Ο Μίνας απλώς στάθηκε εκεί, με τα δάκρυά του να πλημμυρίζουν. Γύρισε και έφυγε από το δωμάτιο.

✱ Ο Σελίμ βάδιζε τώρα ανάμεσα στις μπερδεμένες σειρές από παράγκες ψάχνοντας ένα μέρος να κρυφτεί. Αλλά δεν μπορούσε. Οι στρατιώτες του τον χρειάζονταν.

Τους είπε πως ήταν άρρωστος, τον πείραξε κάτι που έφαγε. Άρχισε να ξερνάει, έχασε την αυτοκυριαρχία του και ταυτόχρονα προσπαθούσε να τους κατευθύνει σε άλλες περιοχές αν αντιλαμβάνονταν ότι τους απορροφούσε πολύ ένας φόνος, επέμεναν πολύ σε μια γυναίκα ή σ' ένα παιδί που έκλαιγε. Τίποτα δεν έπρεπε να εμποδίσει και να επιβραδύνει την καλολαδωμένη μηχανή, άσχετα με το πώς ένιωθε αυτός. Όταν είδε έναν στρατιώτη να καθυστερεί, τον επέπληξε και είδε το αγόρι να φεύγει, αφήνοντας τη δουλειά μισοτελειωμένη, μη ξέροντας και ο ίδιος τι να κάνει μετά.

«Τελείωνε!» φώναξε. «Προχώρα παρακάτω!»

Πάλευε ν' ανασάνει. Υπολόγισε τον χρόνο που θα τους έπαιρνε μέχρι να σταματήσουν και να μπουν μέσα οι μπουλντόζες. Μια μέρα; Δύο μέρες; Κατέβαλλε όλο και μεγαλύτερη προσπάθεια να περνάει απαρατήρητος, όσο προχωρούσε στο στρατόπεδο. Φοβόταν όλο και περισσότερο να εμπλακεί. Ταυτόχρονα φοβόταν να γίνει και λιποτάκτης. Εκείνη τη μέρα, οποιαδήποτε έκκληση για έλεος –ή και για αποτελεσματικότητα– θα μπορούσε να εκληφθεί ως προδοσία του αγώνα. Οπότε, κάθισε στο πλάι, άναψε τσιγάρο για να ηρεμήσει το στομάχι του κι έδι-

νε την εντύπωση ότι παρακολουθούσε την πρόοδό τους χωρίς να επιτρέπει στον εαυτό του να βλέπει.

Άλλωστε, δεν έχανε και τίποτα. Όλα τα πτώματα και οι ετοιμοθάνατοι, όλοι οι πληγωμένοι έμοιαζαν τρομακτικά, είχαν πάντα την ίδια έκφραση αγωνίας στα πρόσωπα. Μετά από λίγο γινόταν κουραστικό. Μια γριά αρνιόταν να κάνει πίσω και ούρλιαζε.

«Ζώα! Βρωμερά γουρούνια!»

Έκλαιγε από οργή και όχι από φόβο.

«Είστε χειρότεροι από τους Ισραηλινούς. Φτύνω στους τάφους των μανάδων σας».

Είδε έναν από τους άντρες του να την απομακρύνει. Ένιωθε καλύτερα τώρα, πιο χαλαρός ξανά. Πρέπει να βοήθησε το τσιγάρο. Κατέβηκε τον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου, μπήκε σε δρόμους όπου οι δολοφονίες δεν είχαν ξεκινήσει ακόμα. Φλεγματικός, ήρεμος. Άναψε άλλο ένα τσιγάρο κι ανάγκασε τον εαυτό του να εισπνεύσει με μετρημένη ηρεμία. Ωστόσο, πάλι κάτι δεν πήγαινε καλά με την αναπνοή του. Συνήθως ανέπτυσσε μια μελετημένη αδιαφορία σε τέτοιες καταστάσεις: ήταν ο μόνος τρόπος για να επιβιώσει. Μάχες, βομβαρδισμοί, δολοφονίες, σφαγές. Επιβράδυνε και το ξανασκέφτηκε. *Είπα σφαγές; Αυτό είναι σφαγή; Όχι*, ήταν μια αποστολή, μια επιχείρηση, αυτό ήταν.

Με την άκρη του ματιού του είδε ένα νεαρό κορίτσι να τρέχει. Δεν φαινόταν μουσουλμάνο, δεν φορούσε μαντίλα. Πέταξε το τσιγάρο κάτω και τράβηξε το πιστόλι του.

«Ακίνητη!»

Άνοιξε τα χέρια καθώς γύρισε να τον αντικρίσει. Έβγαλε ένα μάτσο χαρτονομίσματα από τη φούστα της, και ακόμα κι από μακριά έβλεπε πως κρατάει περίπου δέκα χιλιάδες λίρες.

«Σε παρακαλώ, σε παρακαλώ», φώναξε.

Για μια στιγμή, το χέρι του πάγωσε βλέποντας πόσο εύθραυστη ήταν. Για μια στιγμή το κορμί της δεν είχε βάρος πάνω στη γη. Αφησε τα χρήματα να πέσουν. Την πυροβόλησε στο στήθος και έπεσε στο χώμα, η φούστα της σαν κακοχυμένη τουλίπα. Ήταν η εικόνα της Σανάγια. Ήταν το σπυριάριο κορίτσι από το στρατόπεδο θανάτου. Είχε μόνο μια ευκαιρία να τιμήσει τη μνήμη του πατέρα του και την είχε χάσει. Έφτασε τρεκλίζοντας

κοντά της και έπεσε στα γόνατα, έπιασε το κεφάλι της στα χέρια του. Αν ήταν το κορίτσι από το στρατόπεδο θανάτου, θα την είχε σώσει. Δεν θα την είχε αφήσει εκεί να πεθάνει. Έσκυψε πιο κοντά στο πρόσωπό της. Η πλεξούδα της στο μάγουλό του τον έκανε να ανατριχιάσει.

«Σε παρακαλώ», είπε. «Με ακούς;»

Αυτή ξεψύχησε. Ο ήχος διέκοψε τη συγκέντρωσή του. Τραυτάχτηκε και άφησε το κεφάλι της να πέσει πάλι στο έδαφος. Όταν σηκώθηκε, η πρώτη του σκέψη ήταν ν' ανάψει άλλο ένα τσιγάρο. Πέταξε κάτω το άδειο πακέτο, στάθηκε από πάνω της και είδε τη στάχτη να πέφτει πάνω στο λαμπερό της στήθος, με το αμυδρό ντεκολτέ.

«Έπρεπε να το κάνω», της είπε.

Τελείωσε το τσιγάρο του και έβγαλε το σημειωματάριο από την τσέπη του, απομακρύνθηκε από το κορίτσι για να βρει μια σκιά και σημείωσε την ώρα, 5:25μμ. Υπολόγισε πόσο χρόνο θα ήθελε να πάρει η διαδικασία και το σημείωσε και αυτό. Ένιωσε περήφανος για την ακρίβεια που τον χαρακτήριζε εκ φύσεως, ήρεμος και αποτελεσματικός κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες.

✱ Κεριά έσταζαν και στις τέσσερις γωνίες του δωματίου. Έξω, στα νότια προάστια, μακρινές πορτοκαλί φωτοβολίδες έκαναν απότομα τη νύχτα μέρα στα στρατόπεδα.

«Σελίμ;»

«Μμμ;»

Ήταν απασχολημένος να ξεκουμπώνει την μπλούζα της Σανάγια. Ήρεμος και αποτελεσματικός.

«Άκουσα τα νέα στο ραδιόφωνο».

«Ποια νέα;»

Ο χρυσός του σταυρός γυάλιζε στο ημίφως.

«Τις σφαγές. Στη Σάμπρα και στη Σατίλα»

«Και;»

Χούφτωσε ένα από τα στήθη της, το είδε να στέκεται γεμάτο και στρογγυλό στην παλάμη του, και μετά το άφησε. Από πάνω, ισραηλινά αεροπλάνα έσκιζαν τον νυχτερινό ουρανό και έριχναν οβίδες στη νότια ακτή.

«Ήσουν κι εσύ εκεί;»

«Ξέρεις τι κάνω».

Τραβήχτηκε μακριά του και έριξε τη μπλούζα της στους ώμους της.

«Σανάγια! Μην με κατηγορείς έτσι. Το συζητήσαμε το βράδυ που ήταν εδώ ο Παλαιστίνιος. Αρκετά. Έτσι είναι τα πράγματα».

«Πώς μπορούν τα μεγάλα σου ιδανικά να σε βάζουν να σκοτώνεις μητέρες και μωρά; Τους ίδιους σου τους γείτονες;»

«Γιατί, ο Παλαιστίνιος φίλος σου είναι καλύτερος;»

«Δεν λέω κάτι τέτοιο. Όλοι ίδιοι είστε».

«Το όνειρό μου είναι ένας χριστιανικός Λίβανος».

«Και μ' εμένα τι θα γίνει;»

«Θα κάνω μια εξαίρεση».

«Με αηδιάζεις».

«Μην είσαι τόσο υπερβολική. Δεν αξίζει τον κόπο».

«Τι; Τι δεν αξίζει; Αυτός ο μύθος για μια εξίσου χριστιανική και μουσουλμανική χώρα, που όλοι θέλουν να τον πιστεύουν επειδή είναι τόσο ωραία ιδέα;»

«Δεν είμαι υπέρμαχος της ισότητας, εκτός κι αν μιλάω σε διπλωμάτες και δημοσιογράφους...»

«Άσε με να τελειώσω. Αυτό το όνειρο που ασπάζεσαι συνηγορεί υπέρ όλων όσα θέλετε να πιστεύετε για τους εαυτούς σας, πως είστε πολιτισμένοι, εκλεπτυσμένοι, συμπονετικοί, λογικοί. Αλλά δεν είστε τίποτε απ' αυτά».

«Δεν προσποιούμαι πως είμαι. Θα το ξαναπώ: ο Παλαιστίνιος φίλος σου από κάτω προσποιείται πως ενδιαφέρεται για το καλό των συνανθρώπων του, ενώ το μόνο που θέλει να κάνει είναι να τους σκοτώσει όλους: χριστιανούς, Εβραίους, σουνίτες, Σύρους, οποιονδήποτε δεν είναι σιίτης. Περισσότερα προβλήματα μάς δημιουργούν εκείνοι οι σιίτες παρά οποιαδήποτε άλλη μουσουλμανική φατρία».

Έσκυψε κοντά στο πρόσωπό της και εκείνη μύρισε τη στυφή, γλυκόξινη πομάδα που έβαζε τα μαλλιά του. Ή μήπως ήταν κάποια άλλη μυρωδιά; Είχε πλυθεί από τότε που επέστρεψε από τα στρατόπεδα; Μετά βίαια άκουγε τι της έλεγε.

«Άκου. Ο πατέρας μου επέζησε από μία από τις χειρότερες γενοκτονίες που έχει δει ποτέ ο κόσμος. Και ποιος του το έκα-

νε; Οι μουσουλμάνοι. Είναι καθήκον μου να τους πολεμάω και να εκδικηθώ για την τιμή της οικογένειάς μου».

Κατέβασε το εσώρουχό του.

«Έλα, δεν έχω πολύ χρόνο».

✱ Όταν ακούστηκε η κόρνα από κάτω λίγο πριν τα χαράματα, ντύθηκε και ετοιμάστηκε σ' ένα λεπτό. Η Σανάγια πρόσεξε πως τα χέρια του φαίνονταν γερασμένα: είχαν πανάδες και μαλακές αρθρώσεις. Κοίταξε αλλού. Της έδωσε ένα απαλό φιλί στον ώμο και την έσπρωξε κάτω στο κρεβάτι.

«Κοιμήσου τώρα. Φαίνεσαι χάλια».

Προσπάθησε να βολευτεί στο πίσω κάθισμα της Μερσεντές, αλλά δεν έβρισκε την κατάλληλη θέση. Κοίταξε έξω από το παράθυρο τις ξεριζωμένες φοινικιές, τις πρώτες ενδείξεις ζέστης στη θάλασσα. Κοίταξε τα χέρια του και τα δίπλωσε στα πόδια του. *Είμαι γιος ενός επιζήσαντα της γενοκτονίας. Έχω κάθε δικαίωμα.* Χτύπησε το διαχωριστικό τζάμι και είπε στον Ζιλμπέρ.

«Σταμάτα για καφέ στο Ακραφίγε. Στο συνηθισμένο μαγαζί».

Κοίταξε το παλιό του βραχιόλι, χάιδεψε με τρυφερότητα τους ασημένιους κρίκους. Είδε το ρολόι του. Ήταν ακόμα νωρίς, μπορούσε να σταματήσει για λίγο προτού πάει στο αρχηγείο. Ο Ζιλμπέρ οδηγούσε γρήγορα, έτρεχε προς την Πράσινη Γραμμή προτού ξεκινήσουν πάλι οι πυροβολισμοί της νέας ημέρας.

Με τις άκρες των νυχιών του, ο Σελίμ έστρωσε με ακρίβεια τις μικροσκοπικές ζάρες του παντελονιού του στο ύψος των μηρών του. *Υποφέραμε τόσο πολύ, που απαλασσόμαστε απ' όλες τις ενοχές μας.* Κοίταξε πάλι τα χέρια του, τα έσφιξε και τα χάλάρωσε πάνω στα πόδια του. *Τα χέρια μου είναι καθαρά. Δεν βίασα κανένα κορίτσι που με παρακαλούσε, δεν βασάνισα κανέναν άντρα. Ακόμα κι εκείνο το τελευταίο κορίτσι δεν υπέφερε ούτε για ένα δευτερόλεπτο.* Δάγκωσε μια παρανυχίδα από τον αντίχειρά του και την έφτυσε κάτω στο αυτοκίνητο.

Θυμήθηκε να ανεβαίνει η αδρεναλίνη του, θυμήθηκε την ευφορία της δύναμης. Η αίσθηση αυτή ήταν ιδιαίτερος έντονη αμέσως μετά τους ενδοιασμούς που είχαν γεννηθεί μέσα του, αμέσως μετά την ντροπή που είχε αισθανθεί. Έσπευσε στο κέντρο του στρατοπέδου μετά τη δολοφονία του κοριτσιού, εκτο-

ξεύοντας εδώ κι εκεί κι άλλες εντολές, περπατούσε ανάμεσα στα χαμόσπιτα και στα σοκάκια πίσω απ' αυτά και στις στριφογυριστές σκάλες που οδηγούσαν στις σκεπές. Ήταν λίγο πριν από το ηλιοβασίλεμα.

Στάθηκε ψηλά πάνω σε μια απ' αυτές τις ταράτσες με τα πόδια ανοιχτά και επιθεωρούσε τα πλήθη των πολιτοφυλάκων που προχωρούσαν σαν μαύρη πυρκαγιά μέσα στο στρατόπεδο. Δεν έβλεπε αντίπαλους οπλισμένους, ούτε τρομοκράτες, μόνο γέρους και γυναίκες και παιδιά σε κατάσταση υστερίας. Δεν ακούστηκαν πυροβολισμοί προς απάντηση. Οι κάτοικοι του στρατοπέδου δεν αντιστέκονταν. Αμυδρά και ύπουλα, τον διαπέρασε και πάλι το τσίμπημα της αμφιβολίας.

Είχε λοξοδρομήσει και έλεγχε τον παρακάτω δρόμο. Άκουσε έναν αρουραίο να τρέχει στ' αριστερά του. Μια γυναίκα σήκωσε το κεφάλι της, τον είδε και άρχισε να τρέχει. Κατέβηκε τα σκαλιά με ένα σάλτο, το όπλο του αναπήδησε στον ώμο του. Γύρισε το κεφάλι της, και είδε για μια στιγμή το προφίλ της, το μάτι και το μάγουλό της. Σταμάτησε στο τέλος της σκάλας λαχανιασμένος, σημάδεψε με το όπλο του αλλά δεν πυροβόλησε. Τον είχε δει, τον είχε κοιτάξει κατάματα. Και αυτός απλώς στεκόταν εκεί σκουπίζοντας τον ιδρώτα από το μέτωπό του με το ελεύθερο χέρι του και αναπνέοντας βαριά, καθώς κρατούσε το όπλο με τρεμάμενο χέρι.

Τώρα κοιτάζε με το βλέμμα στο κενό έξω από το αυτοκίνητο, χωρίς πραγματικά να βλέπει τον δρόμο. Μόλις τους εξολόθρευσα. Αυτό έκανα. Εκτός από εκείνη τη γυναίκα. Την άφησα να ξεφύγει. Δεν ξέρω γιατί το έκανα αυτό. Ίσως δεν άξιζε να την κυνηγήσω. Έτσι κι αλλιώς θα πέσει μόνη της να πεθάνει μόλις δει όλα εκείνα τα πτώματα.

Ήταν απλώς μουσουλμάνοι: Παλαιστίνιοι, Λιβανέζοι, Σύροι, Τούρκοι. Όλοι Τούρκοι είναι, έλεγε ο πατέρας του. Μόνο να σκοτώνουν ήξεραν. Ο Σελίμ προχώρησε ένα βήμα παραπέρα. Καμιά φυλή δεν έχει τη σκληρότητα μονοπώλιο. Αν μας πειράξουν, θα τους πειράξουμε εκατό φορές χειρότερα. Το επιχείρημα κυλούσε νωθρά στις φλέβες του και έκλεισε τα μάτια του, σκέφτηκε τη Σανάγια και την κόρη του.

✱ Όλη μέρα η Μπιλκίς και η Αμάλ μύριζαν τα πτώματα από

την κρυφώνα τους. Ήταν μια διαπεραστική, οξεία μυρωδιά που τρυπούσε τις μύτες τους και τις ανάγκαζε ν' αναπνέουν από το στόμα. Εξαιτίας της δεν ένιωθαν καν το στρίμωγμα πίσω από το κρεβάτι, στη μουχλιασμένη τρύπα που βρήκαν στο τσιμέντο.

Σε όλη τη διάρκεια της ημέρας, η μυρωδιά εξουδετέρωνε τον οίκτο, τη συμπόνια ή ακόμα και τον φόβο. Το πρωί ήταν πολύ επιφυλακτικές για να βγουν και να ψάξουν τροφή. Το μεσημέρι είχαν αηδιάσει πολύ για να σκέφτονται το φαγητό. Το απόγευμα η Μπιλκίς πίεσε τον εαυτό της να μασήσει ένα μπισκότο από την Ύπηρεσία Αρωγής και Έργων του ΟΗΕ για τους Παλαιστίνιους Πρόσφυγες.

Η Αμάλ ήταν σοκαρισμένη. Καθόταν με την πλάτη στον τοίχο και έτρεμε. Δεν μπορούσε να φάει. Η Μπιλκίς προσπάθησε να της δώσει ένα ποτήρι νερό ανακατεμένο με ζάχαρη, αλλά δεν μπορούσε να καταπιεί, και το υγρό έπεφτε από το πηγούνι της. Καθώς ο ήλιος βασίλευε, η Μπιλκίς την τύλιξε σε κουβέρτες, της είπε να ξαπλώσει στο κρεβάτι και να κοιμηθεί.

«Βγαίνω έξω. Μην ανησυχείς για μένα. Θα σου φέρω κάτι ζεστό να πιεις».

Το μόνο που απέμενε τώρα στην ψυχή της Μπιλκίς ήταν οργή: εναντίον των Ισραηλινών, των χριστιανών, των Σύρων, της ΟΑΠ, ακόμα και εναντίον των πτωμάτων. Ήθελε να διώξει τη μυρωδιά, να την ξεχάσει, και αν μπορούσε να αποστασιοποιηθεί. Μισούσε τα πτώματα που την ανάγκαζαν να τα μυρίζει. Μισούσε τα πτώματα με το ίδιο πάθος το οποίο υπέθετε ένιωθαν και οι δράστες των φόνων, όταν σκότωναν ζωντανούς ανθρώπους με σάρκα και οστά.

Καθώς άνοιγε την πόρτα, είδε τα πορσελάνινα και τα γυάλινα μπιμπελό που στόλιζαν το περβάζι του παραθύρου, την περιέπαιζαν, την κοροίδευαν για την τύχη της να είναι ζωντανή. Αυτά ήταν δώρα από ευγνώμονες δημοσιογράφους και υπαλλήλους στην Ύπηρεσία Αρωγής και Έργων του ΟΗΕ για τους Παλαιστίνιους Πρόσφυγες, στους οποίους μιλούσε με ειλικρίνεια και χωρίς να παίρνει θέση. Ήταν εκείνη η Σουηδέζα ανταποκρίτρια, μια νεαρή γυναίκα με σοβαρό πρόσωπο που ήρθε μ' έναν τοπικό διερμηνέα, για τον οποίο η Μπιλκίς ήξερε πως συνεργαζόταν με τους Ισραηλινούς. Ήταν ο Αμερικανός δημοσιογράφος που προσπάθησε να την ξεγελάσει για να πει πως μισούσε τους

Εβραίου. Και η εθελόντρια από την Ιταλία που έπιασε τα χέρια της και έκλαψε. Όχι άλλα δώρα. Ήταν ώρα να πάρει θέση. Εκείνες οι χαμογελαστές βοσκοπούλες και οι ιερές, πορσελάνινες γάτες και τα γυάλινα ελλειπτικά σχήματα, έλαμπαν σαν ενσαρκώσεις θεοτήτων από κάποιο άγραφο παρελθόν.

Μόλις βγήκε από την παράγκα ένωσε να ζαλίζεται από την απογευματινή υγρασία και τη ζέστη. Μύγες κάθισαν στα ρουθούνια της, στις άκρες του στόματός της, στις γωνίες των ματιών της και δεν έβλεπε καλά καλά πού πήγαινε. Σφαγή. Φρικαλεότητα. Έγκλημα πολέμου. Καμιά από τις λέξεις αυτές δεν διαφώτιζε έστω και λίγο τι είχε συμβεί. Καμία ερμηνεία, καμία ανάλυση. Μόνο ο σάπιος, γλυκερός αέρας που γέμιζε τα ρουθούνια της και έπνιγε την ανάσα της βαθιά στον λαιμό της. Η Μαριάμ και η Μαχά, νεαρές γυναίκες με βλέμματα κενά και σκισμένα εσώρουχα κείτονταν στη διπλανή αυλή. Τις βίασαν μπροστά στους συζύγους και στους γιους τους; Οι αρουραίοι είχαν καταφτάσει ήδη και έτρεχαν πάνω στα σώματά τους κάτω από το λαμπρό φως του φεγγαριού.

Περπάτησε πιο κάτω στον κεντρικό δρόμο του στρατοπέδου. Τα γόνατά της μετά βίας την κρατούσαν. Πεταμένα σχολικά παπούτσια, ένα χτυπημένο, μαυρισμένο κουτάλι, παλιές φωτογραφίες μαυρισμένες και κομμένες στις άκρες. Σήκωσε μία και θαύμασε τα ήρεμα πρόσωπα και τα ψηλά, σκληρά κολάρα. Πήρε τη φωτογραφία μαζί της και έφτασε στη μέση του στρατοπέδου όπου ζούσαν οι περισσότεροι σίτες Λιβανέζοι. *Είχαν ζήσει*. Εκεί είχαν ζήσει και τα πεθερικά της.

Σταμάτησε και κοίταξε κάτω. Έκανε ένα βήμα πίσω αφήνοντας τη φωτογραφία να πέσει. Ήταν εύκολο να μην διακρίνεις τα πτώματα στο ημίφως, γκρίζα σαν κι εκείνους τους απελπισμένους αρουραίους, ήταν πολύ ανακατεμένα με τα σκουπίδια και τα υπολείμματα του στρατού που υποχωρούσε: μισοφαγμένα ψωμάκια, άδεια κουτιά αναψυκτικών, κονσέρβες του στρατού, πυρομαχικά με τη σφραγίδα «made in USA» και σκισμένα ρούχα που ανέμιζαν πάνω από τα πρόσωπα των νεκρών.

Κοίταξε πιο κοντά. Κάθισε στα χαλίκια για μια στιγμή για να είναι πιο κοντά τους. Ίσως μπορούσε να τα παρηγορήσει, να σταματήσει το κλάμα τους. Μήπως ο αέρας μετέφερε το κλάμα ενός μωρού πίσω από εκείνο το κτήριο; Βρήκε πάλι την παλιά

φωτογραφία στα πόδια της, παρατήρησε επίμονα τα ασπρόμαυρα πρόσωπα. Ήταν κι αυτοί από τη Γιάφα; Έμοιαζαν στους γονείς της, θα μπορούσαν να είναι και οι παππούδες της σε μια αναμνηστική φωτογραφία από τον γάμο τους, τη μόνη φωτογραφία για την οποία μπόρεσαν να πληρώσουν σε όλη τους τη ζωή.

Σήκωσε το κεφάλι της και την προσοχή της απέσπασαν τα σχέδια που έκαναν τα τούβλα στον τοίχο, μερικά στραβά, άτσαλα τοποθετημένα, μερικά ήδη είχαν καταστραφεί και ήθελε να τα ισιώσει. Ποιος έκανε τόσο κακή δουλειά; Καθόταν ακόμα και κοιτούσε επίμονα, διόρθωνε τα τούβλα στο μυαλό της σε πιο καλοβαλμένους σχηματισμούς και έκλαιγε σιωπηλά, όταν μια άλλη γυναίκα τη σήκωσε όρθια, κάτι γουργούρισε και την έδιωξε μακριά.

Οι ελάχιστοι επιζήσαντες ένιωθαν πανικό εκείνη την πρώτη νύχτα μετά τη σφαγή. Κυκλοφορούσαν φήμες ότι η Φάλαγγα θα επέστρεφε για να αποτελειώσει τη δουλειά. Όταν έφτασαν οι ξένοι δημοσιογράφοι, η Μπιλκίς χαλάρωσε λίγο. Της μιλούσαν στ' αγγλικά και στα γαλλικά, σε ακατανόητα γερμανικά. «Υπήρχαν και Ισραηλινοί στη σφαγή», τους είπε. «Τους άκουσαν να μιλούν εβραϊκά όσο ήμουν κρυμμένη».

Θρηνούσε, άνοιγε τα χέρια της, έδειχνε τα πτώματα και έλεγε τα ονόματά τους. Οι δημοσιογράφοι τα κατέγραφαν σε χοντρά σημειωματάρια με επιμελείς κινήσεις. Αναγνωρίζονταν οι νεκροί. Τουλάχιστον ως μια μικρή χειρονομία σεβασμού.

✱ Ήταν σιωπηλή τώρα στο μεγαλύτερο διάστημα της επόμενης ημέρας και νύχτας και καθόταν στο παράθυρο στην κουζίνα της Ρούμπα. Ούτε η εγγονή της η Χαντίγια, με το παιδικό της πνεύμα, τις κούκλες και τα γέλια της μπορούσε να τη σηκώσει από τη μαυρίλα. Η Αμάλ ήταν στο κρεβάτι σ' ένα άλλο δωμάτιο κι έτρεμε ακόμα ξαπλωμένη. Το καναρίνι γέμιζε τις σιωπές με κοφτά, εξαντλημένα τραγούδια όποτε κουνιόταν κάποιος.

«Όϊσσα;»

«Είναι κάπου και πολεμάει, μητέρα. Μου είπε πως θα επιστρέψει την επόμενη εβδομάδα».

Έπεσε ξανά στη σιωπή. Η Ρούμπα άνοιξε το ραδιόφωνο και

αφού έπαιξε αρκετά με τα κουμπιά, έβαλε τον αγαπημένο της σταθμό, Ράδιο Μόντε Κάρλο.

«Στο τελευταίο μέτρημα, περισσότεροι από τρεις χιλιάδες Παλαιστίνιοι και μουσουλμάνοι Λιβανέζοι, κάτοικοι στα στρατόπεδα προσφύγων στη Σάμπρα και τη Σατίλα σκοτώθηκαν ή εξαφανίστηκαν. Υποφιαζόμαστε πως όσοι δεν βρέθηκαν ακόμα, έχουν μεταφερθεί με στρατιωτικά φορτηγά της Φάλαγγας σε άγνωστους προορισμούς».

Η Ρούμπα έκλεισε το ραδιόφωνο.

«Συγγνώμη, μητέρα».

Η Μπιλκίς κουνήθηκε, δεν φάνηκε να άκουσε.

«Θέλεις λίγο φιδέ; Ή μήπως να πήγαινες στο κρεβάτι; Ετοίμασα τον καναπέ στο δωμάτιο όπου είναι η Αμάλ. Δεν έχεις κοιμηθεί καθόλου».

Η Μπιλκίς αναστέναξε και γύρισε το πρόσωπό της στο παράθυρο. Η Ρούμπα επέμεινε, αν και ήξερε πολύ καλά πως δεν έπρεπε.

«Έχουν ήδη γίνει πορείες γι' αυτό που έγινε, ακόμα και στο Ισραήλ. Και σ' όλο τον κόσμο».

Ένα χαμόγελο –μα να ήταν όντως αυτό χαμόγελο– διαγράφηκε στα χείλη της Μπιλκίς.

«Ξέρεις, Ρούμπα, θυμάμαι κάτι και δεν πρόκειται να φύγει από το κεφάλι μου».

«Σε παρακαλώ, μητέρα, προσπάθησε να ξεχάσεις. Συγγνώμη που άνοιξα το ραδιόφωνο, δεν σου κάνει καλό».

«Άκου. Ένας Βρετανός δημοσιογράφος με ρώτησε κάποτε: Γιατί βιάζεστε όλοι τόσο πολύ να φύγετε από τα στρατόπεδα; Στα παιδιά φαίνεται ν' αρέσει πολύ, είναι τόσο τέλεια παιδική χαρά γι' αυτά».

«Αλήθεια;» ρώτησε ευγενικά η Ρούμπα.

Καμία απάντηση. Η Μπιλκίς είχε πάει εκεί, δίπλα στον δημοσιογράφο, κι άκουγε την τέλεια βρετανική προφορά του και απαντούσε στον διερμηνέα μονολεκτικά. Στάθηκε στην πόρτα της παράγκας της, ο ήλιος βασίλευε πίσω από τους λόφους και με το ένα χέρι κάλυπτε τα μισόκλειστα μάτια της. Ο φωτογράφος τράβηξε πάρα πολλές φωτογραφίες, της είπε να ποζάρει με το ένα χέρι στον γοφό, να ακουμπάει στο κούφωμα της πόρτας σαν να ήταν κουρασμένη. Ο Μαχμούντ και ο μικρός Ίσσα έπαι-

ζαν κάτω στο χώμα στα πόδια της, φωνάζοντας μερικές φορές από αγανάκτηση για τις μυτερές πέτρες, για τα σύννεφα της σκόνης, για τις κατσαρίδες που σκαρφάλωναν στα πόδια τους αν έμεναν πολύ ώρα εκεί κάτω. Η Μπιλκίς κοίταξε τα βρώμικα καταλύματα γύρω της, τις σκεπές από ζαρωμένο σίδηρο που τις συγκρατούσαν με το βάρος τους κάποια τούβλα, τους αυτοσχέδιους τοίχους φτιαγμένους από συμπιεσμένα μπιτόνια βενζίνης, τα χόρτα που φύτρωναν σε σκουριασμένα αλουμινένια κουτάκια, τα σύννεφα από τις μύγες, τη δυσωδία από ζώα και σκατά, τη μακριά ουρά που έκαναν οι γυναίκες στο φορτηγό της UNRWA για μια μικρή σακούλα ρύζι, κηροζίνη ή λίγα κιλά αλεύρι. Της έλειπε όσο ποτέ άλλοτε το σπίτι της παιδικής της ηλικίας: εκείνος ο μικρός, ανοιχτός οπωρώνας με θέα τη θάλασσα. Μετά απλώς κοίταξε τον δημοσιογράφο. Εκείνος αισθάνθηκε την περιφρόνησή της και έφυγε.